

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

Problema conștiinței fenomenale și intenționalitatea

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Veress Carol

Doctorand:

Levente Papp

2014

Cuprins

1. Introducere	4
1.1. Problemele fundamentale ale lucrării	4
1.2. Scurta prezentare a problematicii și a ipotezelor.....	5
1.3. Importanța temei.....	10
1.4. Obiective, proceduri și metode de cercetare	11
2. Contextul cercetării: legătura dintre științele cognitive, filozofia analitică a minții și fenomenologie	13
2.1. Întâlnirea celor trei domenii	13
2.2. Problemele metodice și epistemologice ale celor trei domenii	13
2.2.1. Psihologia și științele cognitive.....	13
2.2.2. Filozofia analitică a minții	20
2.2.3. Fenomenologia.....	22
2.3. Legătura dintre cele trei domenii pe filonul problemelor ontologice	25
2.3.1. Problematika ontologiei mentalului	25
2.3.2. Programul naturalismului	26
2.4. Alte puncte de legătură între cele trei domenii.....	29
3. Latura conștientă a mentalului: fenomenalitatea și intenționalitatea	33
3.1. Distingeri introductive: semnificația de bază a conștiinței	33
3.2. Caracteristicile generale ale conștiinței	39
3.3. Structura intenționalității și semnificația ei de bază	43
3.3.1. Structura intenționalității	43
3.3.2. Orice stare mentală conștientă este și intențională?	45
3.4. Qualitativitate, fenomenalitate	49
3.4.1. Esența qualiei	49
3.4.2. Conștiință și qualia	54
3.4.3. Problema generalizării qualiei	56
3.4.4. Separarea celor trei puncte de vedere.....	57
3.4.5. Argumente pentru realitatea distinctă (specifică?) a fenomenologiei cognitive.....	58
3.5. Alte critici aduse separatismului	61
4. Lumea mentalului: conștiința, intenționalitatea și inconștientul	68
4.1. Conceptul de lume mentală și semnificația lui de bază	68
4.1.1. Conștiința fenomenală ca și criteriul mentalului.....	72
4.1.2. Intenționalitatea ca și criteriul mentalului	73
4.2. Conceptul de mental inconștient	78
4.2.1. Subconștientul cognitiv	79
4.2.2. Dispozițiile și alte stări mentale inconștiente	82
4.2.3. Subconștientul freudian	84
4.2.4. Cazuri patologice și ipotetice (anomalii și experimente mentale)	85

5. „Dificila” problemă a conștiinței și „facila” problemă a intenționalității	87
5.1. <i>Dificila</i> problemă a conștiinței: fenomenalitatea.....	87
5.2. <i>Facila</i> problemă a intenționalității: mentalul fenomenal și psihologic	89
5.3. Cealaltă parte a problemei dificile și experimentul lui Chalmers	95
6. Trei probleme fundamentale ce decurg din filozofia lui Chalmers	98
6.1. Interpretarea epifenomenalismului	98
6.1.1. Despre relația esențială dintre starea conștiință și mental, respectiv intenționalitate	99
6.1.2. De ce este problematică „viziunea naivă”?	101
6.2. Caracterul ne-esențial al conștiinței și misterul evoluționist.....	103
6.3. Distingerea celor două strategii fundamentale	105
7. Conștiință și intenționalitate din perspectiva funcționalismului	109
7.1. Interpretarea funcționalismului	109
7.2. De ce se dovedește funcționalismul a fi insuficient?.....	111
7.3. De ce nu este capabil funcționalismul să naturalizeze intenționalitatea?	114
7.4. Științele cognitive și teoria computațională a minții	115
7.5. Intenționalitate și pseudo-intenționalitate	125
8. Dependența intenționalului de conștiința fenomenală	128
8.1. Intenționalitate conștientă și reprezentare inconștientă	128
8.2. Intenționalitatea fenomenală	134
9. Problema funcției conștiinței fenomenale	142
9.1. Evoluție și minte: funcția conștiinței	143
9.2. Disputa despre viziunea oarbă și funcția conștiinței.....	147
9.3. Respingerea experimentului lui Chalmers	156
10. Concluzii	164
Bibliografie	170

Cuvinte cheie

lume mentală (lumea mentalului?), minte, intenționalitate, reprezentare, conștiință fenomenală, qualia, experiență, subconștient, epifenomenalism, funcționalism, naturalism, reducere, intenționalitate fenomenală

Problema conștiinței fenomenale și intenționalitatea

Rezumat

Teza de doctorat abordează pe de o parte relația dintre *intenționalitate* și *fenomenalitate*, iar pe de altă parte funcția îndeplinită de conștiința fenomenală, investigând în genere rolul acesteia în universul mentalului. Problema centrală a lucrării vizează modalitatea în care se configurează relația dintre aceste două categorii ale vieții mentale. Consider că, în măsura în care formulăm o teorie despre relația dintre intenționalitate și fenomenalitate, aceasta va influența și maniera de interpretare a funcției conștiinței fenomenale. În lucrarea mea voi investiga mai întâi relația dintre reprezentare și fenomenalitate, iar pe baza rezultatelor obținute voi purcede la deducerea funcționalității conștiinței.

Conștiința fenomenală și intenționalitatea se referă la cele mai generale categorii, la aspectele esențiale ale vieții mentale. În timp ce prima se referă fundamental la aspectele calitative, fluctuante ale experienței și anume, la faptul că acestea întotdeauna trebuie tratate *ca fiind ceva eminent subiectiv*, cea din urmă denotă în schimb acea proprietate a actelor mentale, prin care acestea se referă mereu la ceva, prezintă sau reprezintă diferite lucruri, vizează întotdeauna anumite obiecte.

În filonul ideatic al primei părți se conturează două tendințe distincte. Pe de o parte încerc să aduc argumente împotriva așa numitului *separatism*, care se organizează sub aspect metodic și tactic pe convingerea în virtutea căreia cele două aspecte ale lumii mentale sunt separabile. În spatele acestei separări se ascunde în parte presupuziția că între intenționalitate și conștiința fenomenală s-ar putea forma doar o relație contingentă. Această tendință nutrește concomitent speranța ca, deși conștiința fenomenală se dovedește a fi o problemă realmente dificilă pentru naturalismul reductiv, prin separarea intenționalității, explicarea universului mental să nu întâmpine dificultăți majore. Pe de altă parte, voi încerca să aduc argumente și împotriva *strategiilor reductive*, întrucât acestea deduc și explică activitatea conștientă folosind un cadru intențional.

În afara celor două opțiuni teoretice care formează obiectul criticii, voi alege a treia variantă, care pleacă de la presupuziția că intenționalitatea se înrădăcinează în fenomenalitate, iar între acestea este o relație *esențială*. Argumentele mele se referă la faptul că, deși accepțiunile diferă, pe de o parte orice act mental conștient este intențional, pe de altă parte orice stare mentală conștientă are o fenomenalitate indeclinabilă, iar legătura dintre cele două aspecte nu este contingentă. În virtutea acestora, în cea de a doua parte a disertației, pornind

de la strânsa dependență dintre intenționalitate și fenomenalitate, voi încerca să prezint un punct de vedere personal, după care experiența fenomenală nu este epifenomen, fiind îndreptățit dintr-o perspectivă evoluționistă să o tratăm ca pe o aptitudine adaptivă, care – tocmai datorită cauzelor menționate – face posibilă o intenționalitate specifică.

În capitolul introductiv am descris problemele fundamentale ale lucrării, aspectele importante ale problematicii cercetate însoțite de ipotezele pe care le-am formulat, indicând și punctul meu de vedere.

În cel de al doilea capitol am prezentat contextul disciplinar al lucrării, schițând câteva dintre caracteristicile esențiale ale celor trei curente și tradiții teoretice, care sunt relevante din punctul de vedere al cercetării întreprinse. Este vorba despre întâlnirea dintre *filozofia analitică a minții*, *fenomenologie*, respectiv *psihologie* și *științele cognitive*. În acest capitol n-am tratat detaliat problemele de definiție și de interpretare legate de cadrele teoretice și conceptele introduse mai devreme. Am deschis mai degrabă un cadru general, în care am clarificat diferite aspecte de ordin epistemologic, metodic și ontologic cu privire la domeniile menționate. Accentul a căzut în special pe lucrările analitice recente, apărute pe parcursul ultimelor decenii, în timp ce implicarea fenomenologiei s-a făcut într-o manieră restrânsă. Prin aceasta am căutat să atrag atenția asupra faptului că lucrarea mea nu-și propune o analiză comparativă de anvergură, ci se mulțumește cu implementarea în filonul ideatic al cercetării a anumitor caracterizări descriptive venite de pe tărâmul fenomenologiei.

În capitolul al treilea am clarificat cadrele terminologice ale tezei, insistând asupra evidențierii, definiției și interpretării celor două categorii fundamentale prezente în lucrare: fenomenalitatea conștientă și intenționalitatea. Sprijinindu-mă pe înțelesul de bază al fenomenalității și al intenționalității, am formulat argumente pentru susținerea a două teze generale: a) chiar dacă accepțiunile diferă, orice stare mentală conștientă este intențională, și b) fiecare stare conștientă este calitativă.

Cu toate că aspectul calitativ este doar una dintre proprietățile conștiinței (pe lângă transcendentalitate, unitate, flux dinamic, conștiință de sine minimală etc.), această caracteristică se leagă *constitativ* de experiență, în următoarea accepțiune: putem vorbi de stări mentale, care nu sunt conștiente, dar din moment ce starea conștientă este prezentă, aceasta are ca și corelat experiența senzațiilor trăite. Când vorbim de fenomenalitate, nu ne rezumăm doar la senzații, simțiri și emoții, (de ex. gustul amar al cafelei, verdele intens, apa rece ca gheața, senzația suprafeței metalice, experiența durerii înțepătoare, sentimentul bucuriei etc.), ci sunt vizate și activitățile cognitive superioare, în măsura în care acestea sunt conștiente. Un exemplu în acest sens ar fi experiența înțelegerii. Faptul că înțeleg ceva

distorsionat, confuz, bine, sau pur și simplu nu pricep nimic, nu este doar un act cognitiv, căruia îi sunt martor, ci constituie o experiență calitativ-trăită. Pe baza acestora putem vorbi de o *fenomenologie cognitivă* specifică, despre care ar fi o eroare să credem că se referă numai la reprezentările mentale legate de gânduri, sau la fenomenalitatea elementelor lingvistice și imaginative.

De altfel, nu este vorba numai că orice experiență conștientă este calitativă, ci și de faptul că într-un anumit fel, fiecare experiență conștientă este și intențională. Nu doar atitudinile propoziționale, cum ar fi convingerile și gândurile vizează ceva, ci și percepția, lumea simțurilor și a emoțiilor se dovedesc a fi intenționale. În această privință putem argumenta în două feluri. Pe de o parte, putem afirma că și experiențele ca durerea denotă o orientare obiectuală, întrucât reprezintă într-un anumit fel propriul trup, sau vizează o disfuncționalitate a organismului. Pe de altă parte se poate argumenta și prin faptul că trăirile sau emoțiile, care nu vizează lucruri concrete (de ex. starea de spirit depresivă, care nu are un corelat obiectual precis) nu ne închid în sine, ci influențează modul prin care ne deschidem către lume. În ambele cazuri este vorba de un gen de orientare. Această teză se poate generaliza astfel: fiecare stare conștientă, chiar dacă accepțiunile diferă, poartă caracteristica intenționalității.

Cel de-al patrulea capitol tratează problema stabilirii criteriului *mentalului*, mai precis caută să identifice acei factori, care fac posibil să vorbim despre o entitate sau un sistem, ca despre o ființă ce are minte. Din răspunsurile mele reiese, că în această privință întâmpinăm o sumedenie de incertitudini. În cele ce urmează am arătat că nu se poate susține perspectiva carteziană, care consideră că stările mentale sunt exclusiv stări conștiente. Am căutat să disting sensul mental al inconștientului și ne-conștientului (subconștient cognitiv, inconștient freudian etc.) cu scopul de a introduce alte sensuri posibile ale intenționalității, diferite de experiența fenomenală. Prin acesta am încercat să demonstrez că este o abordarea mult prea radicală, ca pornind de la strânsă relație dintre fenomenalitate și intenționalitate, să se susțină că intenționalitatea este posibilă numai prin experiența fenomenală. Cu alte cuvinte: putem vorbi din mai multe puncte de vedere despre reprezentări inconștiente.

Capitolul al cincilea rezumă punctul de vedere al lui David Chalmers, cu privire la relația dintre conștiință și intenționalitate, expus în cartea intitulată *The Conscious Mind*. Făcând într-o primă fază abstracție de schimbările survenite de-a lungul timpului în concepția autorului, am evidențiat ideile relevante din perspectiva disertației, care vor constitui temelia sistemului argumentativ al capitolelor ulterioare. În scrierea menționată, filozofia lui

Chalmers prezintă o modalitate aparte a separării intenționalității de fenomenalitate, pe care în cele ce urmează am pus-o sub semnul întrebării.

În capitolul al șaselea am reflectat asupra uneia dintre consecințele majore ale teoriei lui Chalmers și anume, asupra doctrinei *epifenomenalismului*. Legate de aceasta, am examinat două concepții înrudite, care au ca temă conștiința: una susține că aceasta este ne-esențială în viața mentală, pe când cealaltă consideră că este un produs secundar din perspectiva evoluției. În acest capitol m-am rezumat doar la interpretarea acestor teorii și am analizat legătura dintre ele. Contraargumentele și soluționarea problemelor vor face obiectul celui de al nouălea capitol, care poate fi considerat continuarea directă a acestei secțiuni.

Scopul capitolului al șaptelea este de a aduce interpretări *funcționalismului* și teoriei *compuționale* a minții. Critica aferentă concepției lui Chalmers se dovedește a fi un pas important deoarece, prezumția separatismului constă în faptul că în opinia lui Chalmers, intenționalitatea nu numai că este independentă de fenomenalitate, dar poate fi explicată pur și simplu prin referire la mecanismele cauzale ale unui sistem. Chalmers consideră bunăoară că științele cognitive și funcționalismul sunt capabile să explice procesele intenționale ale minții și de aceea, intenționalitatea se dovedește a fi o problemă *facilă*. Deși Chalmers este de acord cu aceia, care critică funcționalismul din cauza faptului că omite subiectivitatea experienței totuși, este convins că acest obstacol vizează doar fenomenalitatea experienței, și nu aptitudinile reprezentative ale minții. Trebuie să fim prudenți pentru a nu cădea în capcana lui Chalmers, care este prea indulgent cu abordarea reduționistă a cogniției. Chiar dacă am izola conștiința fenomenală de intenționalitate și de cogniție – deși acesta s-ar dovedi a fi o eroare fundamentală – și atunci ar fi imposibilă explicarea reductiv-naturalistă adecvată a cogniției, prin referire la procesele neurologice și compuționale funcționale. Expunerea acestei idei a constituit obiectivul prezentului capitol, care este un important stadiu în structura argumentativă a lucrării mele.

În capitolul al optulea am adus argumente pentru a susține că problema *dificilă* implică alături de conștiința fenomenală și intenționalitatea deoarece, intenționalitatea este într-o anumită accepțiune dependentă de activitatea conștientă. În experiența noastră, aspectele trăite conștient sunt legate inseparabil de caracterul intențional al actelor mentale. Astfel, în percepția mea subiectivă, aceea particularitate că anturajul, propriul corp, etc. apar *într-un anumit fel*, pot fi privite ca manifestări intenționale. Așadar, în experiența conștientă qualia și reprezentarea nu sunt legate doar la modul contingent și din acest motiv, nu pot fi tratate separat. Medalia are însă două fețe. Între *ce operează* în experiență și *cum* este experiența, există o legătură indisolubilă. Conform unei strategii radicale este totuna dacă

intenționalitatea este prezentă într-un mediu conștient sau inconștient. La polul opus, există contraargumente care cad în cealaltă extremă, susținând că nu are nici un sens să vorbim despre intenționalitate în afara sferei conștiinței. Concepția cu care sunt de acord și pe care am dezvoltat-o în acest capitol reflectă calea de mijloc dintre cele două poziții extreme. Am convingerea că nu putem face abstracție de acea concepție răspândită în prezent, care consideră că deși, multe din stările noastre mental-intenționale nu se manifestă în lumina experienței, aceasta nu înseamnă că reprezentarea înrădăcinată și fundamentată în fenomenalitate trebuie privată de propriile caracteristici distinctive. Datorită faptului că se poate vorbi în mai multe accepțiuni despre procese mentale ne-conștiente, trebuie să admitem într-o anumită privință și existența intenționalității ne-conștiente. Cea din urmă idee necesită clarificări ulterioare și teza, conform căreia există ceva ca intenționalitate ne-conștientă, are limitele ei.

În opinia mea ar constitui o eroare, dacă ideea relației strânse dintre cele două fenomene speciale prezentate în lucrare ar fi completată cu următoarea strategie: întrucât conștiința fenomenală este intențională, iar intenționalitatea poate fi abordată pe calea reducăției în contextul vreunui cadru cauzal sau funcțional, aceasta poate servi și pentru explicarea *reductivă* a conștiinței însăși. Din strânsa relație dintre fenomenalitate și intenționalitate decurge mai degrabă caracterul *ireductibil* al amândurora, în sensul că amândouă se referă la problemă dificilă, care se opune în egală măsură explicațiilor inspirate de mecanismele naturale.

Așa cum am semnalat încă de la prezentarea capitolului al șaselea, problemele epifenomenalismului, a funcției conștiinței și a inesențialismului conștiinței se presupun reciproc într-o manieră circulară și cu anumite diferențe, se referă la aceeași temă. Ultimul capitol din disertație este o continuare directă și conține implicit critica filonului ideatic prezentat anterior. Pornind de la relația strânsă dintre fenomenalitate și intenționalitate, am adus argumente în favoarea tezei că în viața mentală și în reprezentare, conștiința fenomenală îndeplinește un rol esențial. Deși, până în prezent nu înțelegem încă adecvat modul științific cum poate opera cauzal avem totuși, motive întemeiate să admitem că în formarea vieții mentale și a comportamentului uman, conștiința fenomenală joacă un rol important.

Sub forma unei *concluzii finale*, cercetarea întreprinsă caută să nu aprecieze valoarea experiențelor noastre doar prin prisma aptitudinilor și abilităților dobândite. Chiar dacă în lipsa conștiinței fenomenale am fi capabili de aceleași modele comportamentale totuși, ne-ar lipsi ceva: am fi privați de miracolul de a ne trăi experiențele în diversă și deosebită lor bogăție subiectivă. Îmi este cât se poate de limpede că această dimensiune calitativă are o

valoare, care nu este importantă doar din perspectiva rolului jucat în modelele explicative ale comportamentului uman, a legăturii cu intenționalitatea și cauzalitatea, în privința problemelor ontologice și epistemologice ale relației corp-minte, sau abordărilor de ordin tehnic din sânul teoriei cunoașterii. Realitate diversă a trăirilor subiective arată mult dincolo de aceste probleme și nu poate fi considerată ca fiind fundamentală doar din perspectiva abordărilor etice, estetice, axiologice, etc., ci mai înainte de toate, este fundamentală pentru problemele existențiale ale ființei umane.

Bibliografie

1. BAARS, Bernard J.: In the Theater of Consciousness. Global Workspace Theory, A Rigorous Scientific Theory of Consciousness. In: *Journal of Consciousness Studies* 4, No. 4. 1997. 292–309.
2. BAYNE, Tim–MONTAGUE, Michelle (ed.): *Cognitive Phenomenology*. Oxford University Press, New York, 2011.
3. BLOCK, Ned: *Consciousness, Function and Representation*. Collected Papers, Volume I, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2007.
4. BLOCK, Ned (ed.): *Readings in Philosophy of Psychology*. Harvard University Press, Cambridge, 1980.
5. BLOCK, Ned– FLANAGAN, Owen–GÜZELDERE, Güven (ed.): *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1997.
6. BRENTANO, Franz: *Psychology from an Empirical Standpoint*. Routledge, London, 2009.
7. CARRUTHERS, Peter: *Language, Thought and Consciousness. An Essay in Philosophical Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
8. CARRUTHERS, Peter: *Phenomenal Consciousness. A Naturalistic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003 (2000).
9. CARRUTHERS, Peter: *The Nature of the Mind. An Introduction*. Routledge. New York and London, 2004.

10. CHALMERS, David J.: A tudatos tapasztalat rejtélye. In: *Kellék 27-28*, Telegdi-Csetri Áron (ford.), Kolozsvár-Nagyvárad-Szeged, 2005. 7–18.
11. CHALMERS, David J.: Facing Up to the Problem of Consciousness. In: *Journal of Consciousness Studies* 2 (3), 1995. 200–219.
12. CHALMERS, David J.: Moving Forward on the Problem of Consciousness. In: *Journal of Consciousness Studies* 4 (1). 1997. 3–46.
13. CHALMERS, David J.: Subsymbolic Computation and the Chinese Room. In Dinsmore, J. (ed.): Erlbaum, Lawrence *The Symbolic and Connectionist Paradigms: Closing the Gap*, 1992.
14. CHALMERS, David J.: *The Character of Consciousness*. Oxford University Press, New York, 2010.
15. CHALMERS, David J.: *The Conscious Mind. In Search of a Theory of Conscious Experience*. University of California, Santa Cruz, 1995.
16. CHURCHLAND, Patricia Smith: *Neurophilosophy. Toward a Unified Science of the Mind/Brain*. MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 1989 (1986).
17. CHURCHLAND, Paul M.: Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. In: *Journal of Philosophy* 78, 1981. 67-90.
18. CLARK, Andy: *Being There. Putting Brain, Body, and World Together again*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1998
19. CLARK, Andy: *Mindware. An Introduction to the Philosophy of Cognitive Science*. New York-Oxford, Oxford University Press, 2001.
20. CLAYTON, Philip–DAVIES, Paul (ed.): *The Re-Emergence of the Emergence. The Emergentist Hypothesis from Science to Religion*. Oxford University Press, 2006.
21. CRANE, Tim: *Elements of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind*. Oxford University Press, New York, 2001.
22. CRANE, Tim: Intentionality as the Mark of the Mental. In O’Hear, Anthony (ed.): *Contemporary Issues in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, 1998.
23. CRANE, Tim (ed.): *The Contents of Experience. Essays on Perception*. Cambridge University Press, 1992.
24. CRANE, Tim: The Intentional Structure of Consciousness. In Jokic, A. and Smith, Q. (ed.) *Consciousness: New Philosophical Perspectives*, Oxford University Press, Oxford and New York, 2003.
25. CRICK, Francis–KOCH, Cristof: Consciousness and Neuroscience. In: *Cerebral Cortex*, Vol. 8, No. 2. 1998. 97–107.

26. DAMASIO, Antonio R.: *Descartes' Error. Emotion, Reason and the Human Brain.* Avon Books, New York, 1994.
27. DAMASIO, Antonio: *Self Comes to Mind. Constructing the Conscious Brain.* Pantheon Books, New York. 2010.
28. DAMASIO, Antonio R.: *The Feeling of What Happens. Body and Emotion in the Making of Consciousness.* Harcourt Brace & Company, New York, 1999.
29. DENNETT, Daniel C.: *Consciousness Explained.* Back Bay Books/Little, Brown and Company, New York, 1991.
30. DENNETT, Daniel C.: *Content and Consciousness.* Routledge, London, 1996.
31. DENNETT, Daniel C.: *The Intentional Stance.* A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1998 (1989).
32. DENNETT, Daniel C.: Quining Qualia. In Lycan, W. (ed.) *Mind and Cognition: A Reader,* MIT Press, 1990.
33. DENNETT, Daniel C.: True Believers: The Intentional Strategy and Why it Works. . In Haugeland, John (ed.): *Mind Design II,* The MIT Press, 1997.
34. DENNETT, Daniel C.: Who's On First? Heterophenomenology Explained. In: *Journal of Consciousness Studies,* Vol. 10 (9-10), 2003. 19–30.
35. DESCARTES, René: *Értekezés a módszerről.* Szemere Samu (trad.) (1637), Ikon Kiadó, Budapest. 1993.
36. DRETSKE, Fred: Experience as Representation. In: *Philosophical Issues* 13, *Philosophy of Mind,* 2003. 67-82.
37. DRETSKE, Fred: *Explaining Behavior. Reasons in a World of Causes.* The MIT Press, 1998.
38. DRETSKE, Fred: *Naturalizing the Mind.* MIT Press, 1995.
39. DRETSKE, Fred: Phenomenal Externalism or If Meanings Ain't in the Head, Where Are Qualia? In: *Philosophical Issues* 7, *Perception.* 1996. 143–158.
40. DRETSKE, Fred: Reasons and Causes. In: *Philosophical Perspectives* 3, *Philosophy of Mind and Action Theory.* Ridgeview Publishing Company, 1989. 1–15.
41. DRETSKE, Fred: What Good is Consciousness? In: *Canadian Journal of Philosophy* 27 (1). 1997. 1–15.
[<http://users.ecs.soton.ac.uk/harnad/Papers/Py104/dretske.good.html>]
42. DREYFUS, Hubert L.: *What Computers Can't Do Of Artificial Reason.* Harper & Row Publishers, New York, 1972.

43. FLANAGAN, Owen: *Consciousness Reconsidered*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1992.
44. FLANAGAN, Owen–POLGER, Thomas W.: Zombies and the Function of Consciousness. In: *Journal of Consciousness Studies* 2 (4), 1995. 313–321.
45. FODOR, Jerry A.: *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*. Clarendon Press, Oxford, 1998.
46. FODOR, Jerry A.: Fodor's Guide to Mental Representation: The Intelligent Auntie's Vade – Mecum. In: *Mind* 94 (373), 1985. 76–100.
47. FODOR, Jerry A.: *Psychosemantics. The Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1987.
48. FODOR, Jerry A.: *Representations. Philosophical Essays on the Foundations of Cognitive Science*. The Harvester Press, Brighton, 1981.
49. FODOR, Jerry A.: *The Language of Thought*. Thomas Y. Crowell Company, New York, 1975.
50. FODOR, Jerry A.: The Mind-Body Problem. In: *Scientific American* 244, 1981. 114–125.
51. FODOR, Jerry A.: *The Mind Doesn't Work That Way. The Scope and Limits of Computational Psychology*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2000.
52. FODOR, Jerry A.: Troubles with Functionalism. In Savage, Wade C. (ed.): *Perception and Cognition: Issues in the Foundations of Psychology (Minnesota Studies in the Philosophy of Science)*. University of Minnesota Press, 1978
53. GALLAGHER, Shaun: Where's the action? Epiphenomenalism and the problem of free will. In: Banks, W., Pockett, S., and Gallagher, S. *Does Consciousness Cause Behavior? An Investigation of the Nature of Volition*. MIT Press, Cambridge, 2006. 109–124.
54. GALLAGHER, Shaun–ZAHAVI, Dan: *A fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Váradi Péter (trad.). Lélekben Otthon Kiadó, Budapest, 2008.
55. HAGGARD, Patrick–LIBET, Benjamin: Conscious Intention and Brain Activity. In: *Journal of Consciousness Studies* 8, No. 11, 2001. 47–63.
56. HARNAD, Stevan: Why and How We Are Not Zombies. In: *Journal of Consciousness Studies* 1, 1995, 164–167.

57. HORGAN, Terence–TIENSON, John: The Intentionality of Phenomenology and the Phenomenology of Intentionality. In: Chalmers, David J. (ed.): *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford University Press, 2002, 520–533.
58. HORST, W. Stewen: *Symbols, Computation and Intentionality. A Critique of the Computational Theory of Mind*. Berkeley –Los Angeles–London, University of California Press, 1996.
59. HUSSERL, Edmund: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Baránszky Jób László (trad.). Kossuth Könyvkiadó, 1993.
60. HUSSERL, Edmund: *Karteziánus elmékedések. Bevezetés a fenomenológiába*. Mezei Balázs (trad.). Atlantisz, Budapest, 2000.
61. HUXLEY, Thomas. H.: On the Hypothesis that Animals are Automata, and its History. In: *The Fortnightly Review* 16 (New Series).1874. 555–580.Reprinted in *Method and Results: Essays by Thomas H. Huxley*, New York: D. Appleton and Company, 1898.
62. JACKENDOFF, Ray: *Consciousness and the Computational Mind*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1994 (1990).
63. JACKSON, Frank: Epiphenomenal Qualia. In: *The Philosophical Quarterly* Vol. 32, No. 127, Blackwell Publishing for The Philosophical Quarterly, 1982, 127–136.
64. JAMES, William: Does ‘Consciousness’ Exist? In: *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. Vol.1, No. 18, Journal of Philosophy Inc., 1904. 477–491.
65. JAMES, William: *The Principles of Psychology*. Dover Publications, New York, 1950.
66. KIM, Jaegwon: Making Sense of Emergence. In: *Philosophical Studies* 95 (1-2), 1999. 3–36
67. KOLAK, Daniel [et al.]: *Cognitive Science. An introduction to Mind and Brain*. Routledge, 2006.
68. KRIEGEL, Uriah: Is Intentionality Dependent Upon Consciousness? In: *Philosophical Studies* 116, Kluwer Academic Publishers, the Netherlands, 2003.271–307.
69. KRIEGEL, Uriah: Naturalizing Subjective Character. In: *Philosophy and Phenomenological Research* Vol. 71, No. 1, 2005. 23–57.
70. KRIEGEL, Uriah (ed.): *Phenomenal Intentionality*. Oxford University Press, New York, 2013.

71. KRIEGEL, Uriah: Phenomenal Intentionality Past and Present: Introductory. In: *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 12 (3), 2013. 437–444.
72. KRIEGEL, Uriah: Subjective Consciousness. A Self-Representational Theory. Oxford University Press, New York, 2009.
73. KRIEGEL, Uriah: The Functional Role of Consciousness: A Phenomenological Approach. In: *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 3, Kluwer Academic Publishers, 2004. 171–193.
74. KRIEGEL, Uriah: The Phenomenal Intentionality Research Program. In Uriah Kriegel (ed.): *Phenomenal Intentionality*, Oxford University Press, 2013.
75. KRIEGEL, Uriah: *The Sources of Intentionality*. Oxford University Press, New York, 2011.
76. LEHMANN Miklós: *A dinamikus elme*. Trezor kiadó, Budapest, 2008.
77. LEVIN, Janet: *Functionalism*. In: Zalta, Edward N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013.
[<http://plato.stanford.edu/entries/functionalist/>]
78. LEVINE, Joseph: Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. In: *Pacific Philosophical Quarterly* 64, University of Southern California, 1983. 354–361.
79. LEVINE, Joseph: *Purple Haze. The Puzzle of Consciousness*. Oxford University Press, New York, 2001.
80. LIBET, Benjamin: Can Conscious Experience Affect Brain Activity? In: *Journal of Conscious Studies* 10 (12), 2003. 24–28.
81. LIBET, Benjamin: Do We Have Free Will? In: *Journal of Consciousness Studies* 6, No. 8-9, 1999. 47–57.
82. LOAR, Brian: Phenomenal Intentionality as the Basis of Mental Content. In Hahn, Martin & Ramberg, B. (ed.): *Reflections and Replies: Essays on the Philosophy of Tyler Burge*. MIT Press. 2003. 229–258
83. LOWE, E. J.: *An Introduction to the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004 (2000).
84. LOWE, E. J.: There are no Easy Problems of Consciousness. In: *Journal of Conscious Studies* 2 (3), 1995. 266–271.
85. LYCAN, William G.: *Consciousness*. A Bradford Book, MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 1987.
86. LYONS, William: *Approaches to Intentionality*. Oxford University Press, New York, 2002 (1995).

87. MARR, David: *Vision. A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*. MIT Press. 2010.(1982).
88. McDOWELL, John: *Mind and World. With a New Introduction*. Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, London-England, 2000 (1994).
89. McDOWELL, John: The Content of Perceptual Experience. In: *The Philosophical Quarterly*, Vol. 44, No. 175, 1994. 190–205.
90. MCGINN, Colin: *The Character of Mind. An Introduction to the Philosophy of Mind*. Oxford University Press, New York, 1996.
91. MCINTYRE, Ronald–SMITH, David Woodruff: Theory of Intentionality. In *Mohanty, J. N. –McKenna, William R. (ed.): Husserl's Phenomenology: A Textbook*. Washington, D. C.: Center for Advanced Research in Phenomenology and University Press of America, 1989. 147-79.
92. MILLIKAN, Ruth Garrett: Biosemantics. In: *The Journal of Philosophy* Volume 86, No. 6, Journal of Philosophy Inc., 1989. 281–297.
93. MILLIKAN, Ruth Garrett: *Language, Thought and Other Biological Categories. New Foundations for Realism*. The MIT Press, 1984.
94. MURPHY, Nancey–ELLIS, George F.R.–O'CONNOR, Timothy (ed.): *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will*. Springer Verlag, Berlin- Heidelberg, 2009.
95. NAGEL, Thomas: *The View from Nowhere*. Oxford University Press, New York, 1989 (1986).
96. NAGEL, Thomas: What is it Like to Be a Bat? In: *Philosophical Review* 83 (4), 1974. 435–450.
97. NÁNAY Bence: *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*, Kávé Kiadó, 2000.
98. NEWELL, Allen–SIMON, Herbert A.: Computer Science as Empirical Inquiry: Symbols and Search. In: *Communications of the Association for Computing Machinery* 19, 1981. 113–126.
99. PAPINEAU, David: *Philosophical Naturalism*. Blackwell Publisher, Oxford, 1993.
100. PAPINEAU, David: *Thinking about Consciousness*. Oxford University Press, 2004 (2002).
101. PARVIZI, Josef–DAMASIO, Antonio: Consciousness and the Brainstem. In: *Cognition* 79, Elsevier, 2001. 135–159.

102. PEACOCKE, Christopher: Does Perception Have a Nonconceptual Content? In: *The Journal of Philosophy* Vol. 98, No. 5. Journal of Philosophy Inc. 2001.239–264.
103. PEACOCKE, Christopher: Phenomenology and Nonconceptual Content. In: *Philosophy and Phenomenological Research* Vol. 62, No. 3. International Phenomenological Society. 2001.609–615.
104. PINKER, Steven: *Hogyan működik az elme?* Csibra Gergely (trad.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
105. PINKER, Steven: So How Does the Mind Work? In: *Mind & Language* Vol. 20 No.1, Blackwell Publishing, 2005. 1–24.
106. POCKETT, Susan–BANKS, William P.–GALLAGHER, Shaun (ed.): *Does Consciousness Cause Behavior?* The MIT Press, Cambridge-Massachusetts, London-England, 2006.
107. PUTNAM, Hilary: *Representation and Reality*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2001 (1991).
108. PUTNAM, Hilary: The Nature of Mental States. In Putnam, Hilary: *Art, Mind and Religion*. University of Pittsburgh Press, 1967.
109. PYLYSYN, Zenon W.: *Things and Places. How The Mind Connects with the World*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts, London-England, 2007.
110. ROBINSON, William S.: Epiphenomenalism. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011 (1999).
[<http://plato.stanford.edu/entries/epiphenomenalism/>]
111. ROSENTHAL, David M.: Consciousness and its Function. In: *Neuropsychologia*46, Elsevier, 2008. 829–840.
112. ROSENTHAL, David M.: *Consciousness and Mind*. Oxford University Press, New York, 2005.
113. RYLE, Gilbert: *The Concept of Mind*. Peregrine Books, 1963 (1949).
114. SEARLE, John R.: Consciousness. Posted on KurzweilAI.net August 13, 2001, originally published October 8, 1999 as an academic paper, University of California at Berkeley.
[<http://www.kurzweilai.net/consciousness>]
115. SEARLE, John R.: Consciousness, Unconsciousness and Intentionality. In: *Philosophical Issues* Vol. I, *Consciousness*, Ridgeview Publishing Company, 1991. 44–66.

116. SEARLE, John R.: *Freedom and Neurobiology. Reflections on Free Will, Language, and Political Power*. Columbia University Press, New York, 1983.
117. SEARLE, John R.: Intentionality and Method. In: *The Journal of Philosophy* Vol.78, No.11, Seventy-Eighth Annual Meeting of the American Philosophical Association Eastern Division. *Journal of Philosophy Inc.*, Nov., 1981. 720–733.
118. SEARLE, John R.: *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
119. SEARLE, John R.: *Mind. A Brief Introduction*. Oxford University Press, New York, 2004.
120. SEARLE, John R.: *Minds, Brains and Science*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2003 (1984)
121. SEARLE, John R.: *Rationality in Action*. MIT Press. 2001.
122. SEARLE, John R.: *The Mystery of Consciousness*. The New York Review of Books, New York, 1997.
123. SEARLE, John R.: *The Rediscovery of the Mind*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1992.
124. SEARLE, John R.: What is an Intentional State? In: *Mind. New Series* Vol. 88, No. 349. Jan., Oxford University Press, 1979. 74–92.
125. SEARLE, John R.: Why I Am Not a Property Dualist. In: *Journal of Consciousness Studies* 9 (12), 2002. 57–64.
126. SHEAR, Jonathan (ed.): *Explaining Consciousness- The 'Hard Problem'*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1997.
127. SHOEMAKER, Sydney: Functionalism and Qualia. In: *Philosophical Studies* 27,D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland, 1975. 291–315.
128. SHOEMAKER, Sydney: Qualia and Consciousness. In: *Mind* Vol. C. 4, Oxford University Press, 1991.
129. SIEWERT, Charles P.: *Consciousness and Intentionality*. In Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011.
[<http://plato.stanford.edu/entries/consciousness-intentionality/>]
130. SIEWERT, Charles P.: *The Significance of Consciousness*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998.
131. SMITH, Barry–SMITH, David Woodruff (ed.): *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge University Press, New York, 1995.

132. SMITH, David Woodruff: *Mind World. Essays in Phenomenology and Ontology*. Cambridge University Press, New York, 2004.
133. SMITH, David Woodruff–THOMASSON, Amie L.: *Phenomenology and Philosophy of Mind*. Oxford University Press, New York, 2005.
134. SOKOLOWSKI, Robert: *Introduction to Phenomenology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
135. STRAWSON, Galen: Intentionality and Experience. Terminological Preliminaries. In Woodruff Smith, David & Thomasson, Amie L. (ed.): *Phenomenology and Philosophy of Mind*. Oxford University Press, 2005.
136. STRAWSON, Galen: *Mental Reality*. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2010 (1994).
137. STRAWSON, Galen: Real Intentionality 3: Why Intentionality Entails Consciousness. In: *Real Materialism and Other Essays*. Oxford: Clarendon Press, 2008. 281–301.
138. SZIGETI Attila: *A testet öltött másik: Kortárs fenomenológiai tanulmányok*, Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár- Szeged, 2010
139. SZIGETI Attila: A tudatosság: rejtély vagy képesség? In: *Kellék 25*. Kolozsvár–Szeged, 2004.
140. THOMPSON, Evan: *Mind in Life. Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2007.
141. TURING, A. M.: On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem. In: *Proceedings of the London Mathematical Society*. 2-42 (1): 1937, 230–265.
142. TYE, Michael: A Representational Theory of Pains and their Phenomenal Character. In: *Philosophical Perspectives*, Vol. 9, AI, Connectionism and Philosophical Psychology, Ridgeview Publishing Company, 1995, 223–239.
143. TYE, Michael: *Consciousness, Color and Content*. MIT Press, 2002 (2000).
144. TYE, Michael: *Consciousness Revisited. Materialism without Phenomenal Concepts*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2009.
145. TYE, Michael: *Ten Problems of Consciousness: A Representational Theory of the Phenomenal Mind Representation and Mind*. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1995.

146. TYE, Michael: The Function of Consciousness. In: *Noûs*30 (3), Blackwell Publishing, 1996. 287–305.
147. TYE, Michael: Qualia. In Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013.
[<http://plato.stanford.edu/archives/fall2013/entries/qualia/>]
148. VAN GULICK, Robert: Consciousness. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2014 (2004).
[<http://plato.stanford.edu/entries/consciousness/>]
149. VARELA, Francisco J.–THOMPSON, Evan–ROSCH, Eleanor: *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 1993.
150. WEBER, Bruce: Life. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2011 (2003).
[<http://plato.stanford.edu/entries/life/>]
151. WEGNER, Daniel M.: *The Illusion of Conscious Will*. Bradford Books, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2002 (1948).
152. WEISKRANTZ, Lawrence: *Blindsight. A Case Study and Implications*. Clarendon Press, 1986.
153. ZAHAVI, Dan: Intentionality and Experience. In: *Synthesis Philosophica* 40 (2), 2005. 299–318.
154. ZAHAVI, D.: Intentionality and Phenomenality: A Phenomenological Take on the Hard Problem. The Problem of Consciousness: New Essays in Phenomenological Philosophy of Mind. In: *Canadian Journal of Philosophy*, Supplementary Volume, 2004.
155. ZAHAVI, D.: Phenomenal Consciousness And Self-Awareness: A Phenomenological Critique Of Representational Theory. In: *Journal of Consciousness Studies*5, No. 5–6, 1998. 687–705
156. ZAHAVI, D: *Subjectivity and Selfhood. Investigating the First-Person Perspective*. A Bradford Book. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts, London–England, 2005.